

Gentrifikacija, pomenljivi kraji in starejši

Meta Kutin, dr. Dušana Findeisen

Sl. 1: Čez Šušarski most ... Pomenljive kraje najdemo v literarnih in umetniških delih.
Foto: Vida Vilhar Pobegajlo.

1

Mesto je živ organizem. Zato, ker je živ, se spreminja ob delovanju različnih bolj ali manj načrtovanih procesov, ki vplivajo na sedanost in prihodnost mestnih središč ali drugih predelov mesta. Celovita prenova oziroma revitalizacija mestnih četrti temelji na preteklem, vključuje obstoječe in dodaja novo in tako prostor ter ljudi v njem vključuje v sodobno življenje. Nasprotno pa gentrifikacija obstoječe grajeno in socialno okolje najpogosteje uporabi/zlorabi tako, da zadošči interesom zgolj ozke družbene skupine, tiste, ki ima družbeno moč. S procesi gentrifikacije se želi prostor »poplemeniti«. Prenovljeni prostori tedaj pogosto slepijo z zloženimi fasadami in tlaki ter z na prvi pogled atraktivno, a vsebinsko plitvo ponudbo. Naše delo s študenti Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje v programih urbanizma in arhitekture je pokazalo, da so poleg strokovnjakov starejši prebivalci pogosto prvi, ki občutijo, da tako »poplemenitenemu« prostoru »nekaj manjka«.

Za prevajanje angleške besede gentrifikacija je treba poznati njeno etimologijo
Za besedo gentrifikacija ne najdemo prevoda, pa ne le v slovenskem jeziku. V ta namen bi morali preučiti njeno etimologijo, to je izvor, rojstvo in kronološki razvoj besede ali njenih elementov ter spreminjanje njenega pomena. Podlaga izrazu naj bi bila angleška beseda »gentry« ali podeželska gospoda, ki je prihajala v mesto in ga prilagajala sebi, od tu tudi poskus, da bi poimenovanje pojava slovenili s pogospodenje opuščene ali razvrednotenega prostora, ki naj bi mu investitorji vdihnili višjo vrednost. Izbrani mestni prostori naj bi postali »boljši«, vrednejši, skratka plemenitejši.

Proces gentrifikacije privede do spremenjenih urbanih prostorov, v katere so slabše ali sploh niso vključeni staroselci in njihova »dediščina«, pri čemer spremembe posebej izrazito občutijo starejši prebivalci. Dobro bi bilo, da bi proces zdržal staroselce in spoštoval njihovo identiteto ter sprejel prišleke. Dobro je, če se okolje nenasilno razvija ob upoštevanju preteklosti in doživetega, a ker je glavni interes investitorjev ustvariti dobiček, proces gentrifikacije težko pripelje do dejanskega plemenitenja urbanega okolja, se pravi izboljšanja kakovosti življenja več in različnih družbenih skupin.

Plemenitenje prostora je odvisno od mestne prostorske politike in sodelovanja prebivalcev

Danes se pojem gentrifikacija nanaša predvsem na mestna okolja, redkeje na vaška, prizadene pa prebivalce mestnih četrti in ozkih mestnih območij. Koliko bo šlo dejansko za plemenitenje mestnega prostora, pa je odvisno od mestne politike, če jo mesto ima. Ker mesto pripada vsem, ker imamo do mesta pravico vsi, kot je dejal francoski sociolog Henri Lefebvre, mora mestna politika biti politika ustvarjanja in vzdrževanja enakosti. Imeti mora vizijo razvoja, biti mora plod sodelovanja (v ta namen izobraženih in vzgojenih) prebivalcev v vseh razvojnih fazah, ne le ob razgrnitvi urbanističnih načrtov.

Pristopi so lahko različni. V Montréalu, denimo, so subvencionirana socialna stanovanja, namenjena ranljivim družbenim skupinam, postavili v središče mesta, da bi tako dosegli večjo enakost prebivalcev in njihovih bivanjskih možnosti in da ti, tudi s procesi plemenitenja okolja, ne bi bili izrinjeni v predmestja. Drugod spet, na primer v Parizu, poskušajo doseči mešanost slojev prebivalstva tako, da spreminjajo zloglasne predmestne četrti tovarniških blokov in socialnih minusov vseh vrst v nova področja, kjer poskušajo z razvejanjo gradnjo nadomestiti neskončne metre stanovanjskih blokov, katerih fasade se dolgočasno ponavljajo v daljavo, da bloki dajejo občutek velike nasedle ladje. Je to plemenitenje prostora? Mnogi v tako spremenjenih prostorih ne najdejo več prostora zase ali sebe v takem prostoru ne prepoznajo več.

Prostori ali pomenljivi kraji – to je zdaj vprašanje

Če bi hoteli bolje razumeti, kaj je v nasprotju z nevtralnimi prostorom pomenljiv kraj, takšen, ki smo mu pripadni, bi veljalo pomisliti na umetniška dela, na začetne prizore v filmih, na podobe v likovni umetnosti, na opise v literarnih delih, ali morda na popevke, ki opevajo mesto, denimo na slovensko popevko (Čez Šušarski most ...). Pomenljive prostore doživljamo različno in prav bi bilo, da bi urbanisti in arhitekti pomislili na posebnosti dojemanja prostora in odnosa do prostora pri vseh nas in tudi pri nekaterih obrobni družbenih skupinah, recimo pri starejših. Ljudje, ki doživijo neko vrsto redukcije, na primer redukcijo mobilnosti, zaznave, pa tudi socialnega statusa, drugače zaznavajo prostor, njihova »prostorska kompetenca« se spremeni in tako drugače obvladujejo prostor. Vprašajmo se, na katerih krajih se starejši, ki se jim zmanjša prostorska kompetenca, počutijo dobrodošli, varni, sprejeti, pripadni? Kakšni naj bodo ti kraji? Ljudje smo odvisni od, četudi nevtralnih, nezanimivih prostorov in pomenljivih krajev. Ko prostore napolnimo s pomenom, namesto njih dobimo tako imenovane pomenljive kraje (angl. *space/place*).

Na Slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje smo s starejšimi študenti arhitekture in urbanizma ugotovili, da za dobro staranje na domu ni dovolj samo primerno, standardom in normam ustrezno stanovanje, saj se prostor doma ne konča z zidovi stanovanja in stavbe. Stanovanje mora biti del sistema pomenljivih krajev, ki vključujejo prostore bližnje, pa tudi bolj oddaljene okolice. Na pomenljive kraje smo navezani. Takšni kraji tako za nas niso nevtralen ali zgolj funkcionalen prostor brez zanimivosti in »duše«, na njih počiva naša psihološka trdnost. Ob gentrifikaciji pa takšni kraji navadno začnejo zginevati. Namesto specializirane prodajalnice, priljubljenega bara, »naše« obrtniške delavnice, kjer še popravljajo tisto, česar se danes sicer ne popravlja več, ali žepnega parka, vseh teh stičišč krajanov, zrastejo galerije, ambasade, servisi, namenjeni predvsem turizmu, morda razkošne trgovine, ki niso za vse ljudi, niso za »amorfno gmoto« in ljudi z minimalnimi prihodki, niso več za študente, za stare ... pravzaprav niso več za prebivalce, marveč za investitorje. Ne služijo več vsakdanjemu življenju in njegovim razvejenim funkcijam. Nastanejo monofunkcionalne četrti ali pa se spremenijo cela mesta, kot na primer Benetke ali Dubrovnik, ki umirajo počasne smrti. Postanejo muzeji na prostem, za katere se plačuje vstopnina. V mrtvih mestih se luči v stanovanjih prižgejo le v poletni sezoni in na silvestrovo.

Skozi življenje smo jih izkusili, te pomenljive kraje, kraje, kjer se nam zbudijo čustva in sprožijo spomini. Starejši študenti Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje jih opisujejo takole: »Tu smo živeli, tu smo rasli, tu me je Peter prvič poljubil, sem smo zahajali in zajetna gospa za pultom nam je naložila zvrhano mero francoske solate v »rol šunki«, ker je vedela, da smo študenti, lačni in brez denarja.« In: »V kavarni Union smo otroci imeli radi holandski krof pa ilustrirane tuje revije«. Ali pa: »V Kolizeju smo nekaj časa živeli in se kot otroci igrali skupaj. Stanovanja so imela značilen vonj in visok strop. Bila so naša in drugačna od vseh drugih.« ... »Pri Šumiju smo se srečevali v neskončnih razpravah, se znali veseliti drug drugega skozi vsa študentska leta.« ... »Gre za kraje, ki so izraz naših čustev, tega, kar smo. Tu se občutimo. Tem krajem pripadamo. So del naše identitete.« Kaj ostane od njih v procesih gentrifikacije? Gentrifikacija ni le materialno spreminjanje, poseže tudi v socialno strukturo okolja in v dušo ljudi, ki na različne načine občutijo, da jim prostor ne pripada več ali pa jim, nasprotno, še zmeraj pripada, če sta v ozadju ustrezna vizija prostorskega razvoja mesta ter občutljivost projektantov in družbeno odgovornih investitorjev.

Pomenljivi kraji povezujejo. Ljudje čutijo, da jim pripadajo, in so se zato zmožni zanje potruditi, jih braniti in jih skupaj ohranjati. So neke vrste skupnostno lepilo. Pomenljive kraje različni ljudje ob različnem času zaznavajo in doživljajo različno. Ko je slikar Matisse prispel v Nico, je tam močno deževalo cele štiri dni. Že je obupal in je hotel mesto zapustiti, ko je peti dan razprl polknice in odkril Nico v sončni bleščavi. »Ko sem dojel, da bom sleherni dan občutil to svetlobo ...« V Nici je nato ostal trideset let, celo mesto se je zanj spremenilo v pomenljiv kraj. Ali pa kraljica Viktorija, ki je v Nico prihajala incognito in je pred smrtjo dahnila: »Če bi bila v Nici, bi ozdravela.«

Postali so predmet preučevanja različnih ved

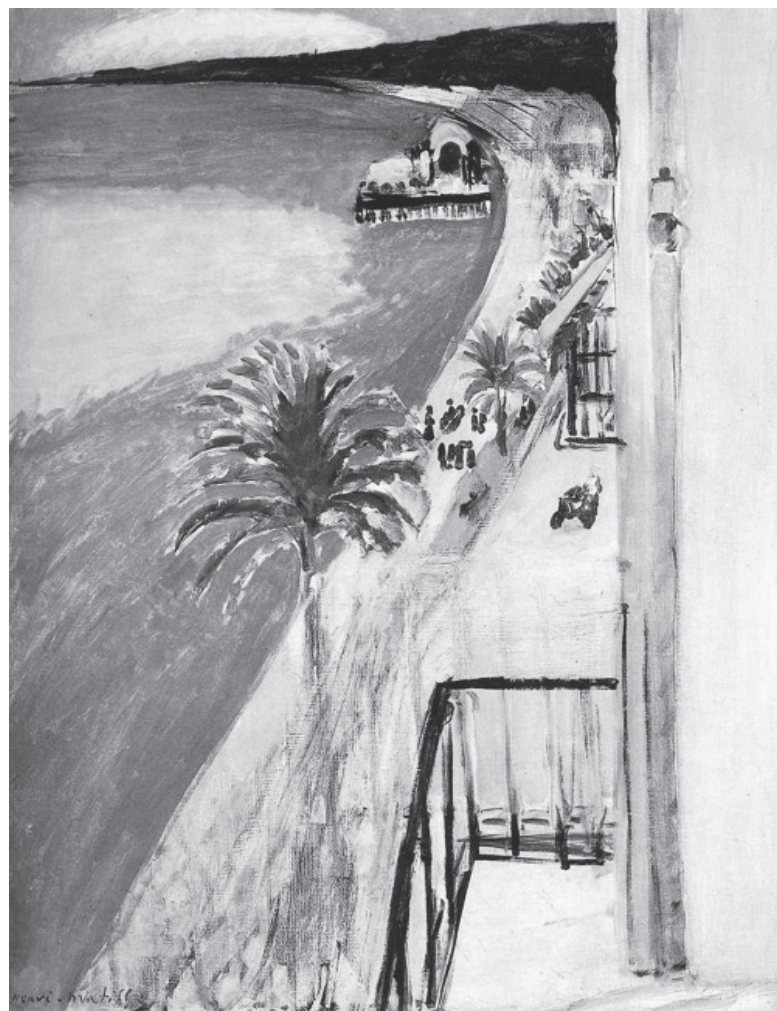
Z vprašanjem pomenljivih krajev, njihovih značilnosti in čustev, ki jih ti kraji budi-jo v nas, se ukvarjajo različne vede. Preučujemo jih v arhitekturi, urbanizmu, umetnostni zgodovini, geografiji, antropologiji, gerontologiji, okoljski psihologiji, okoljski gerontologiji, andragogiki in še kje.

Kanadski geograf Edward Relph je v svojem delu *Place and Placelessness* (1976) zapisal, da kraj ni le sinonim za lokacijo, ki jo opredeljujejo naravne in ustvarjene danosti. Kraj izraža pretekle izkušnje in odslikava dogodke, pa tudi obete za prihodnost.

V arhitekturi je udomačen izraz *genius loci*. Christian Norberg-Schulz, ki je razmišljanju o *geniusu loci* oziroma »duhu kraja« posvetil delo *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture* (1991), je zapisal, da nekdo prebiva takrat, ko začuti, da ima zanj okolje, v katerem živi, pomen, se pravi, da se nekdo v njem znajde in se z njim istoveti/identificira.

Z vidika prostorske gerontologije je (pomenljivi) kraj hkrati simbolni, družbeni in fizični prostor, ki ga opredeljuje narava v njem potekajočih družbenih procesov, odnosov znotraj družine in drugih skupnosti, tudi narava razmerij s sociokulturnimi storitvami, ki jih potrebujemo v starosti. Ker je pomenljiv, je tak kraj tudi prostor nenehnih pogajanj – prilagoditev, sprememb, zato je pomembno, da (starejši) prebivalci razumejo spreminjajoče se prostorske situacije, da se počutijo kot del prostorskih sprememb in da v njih lahko, če tako želijo, sodelujejo. Tudi v ta namen na Slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje vodimo izobraževalne programe na temo arhitekture in urbanizma, v katerih študenti sledijo urbanim spremembam v svojem mestu in prihajajo v stik z arhitekturnim razmišljanjem in delovanjem.

Da prostor postane za prebivalce kraj, pomenljiv kraj po prej omenjenih definicijah, je potreben čas. Čas bistveno omogoča oblikovanje in ohranjanje skupnosti, saj je nastajanje skupnosti utemeljeno na množici drobnih dejavnosti in dogodkov. Skozi čas se nabere dovolj izkušenj, ki prebivalce povežejo s fizičnimi kraji njihovega vsakdana. Nasprotno pa je gentrifikacija hiter proces, proces, ki se mu

2

Sl. 2: Henri Matisse: Zaliv v Nici, 1918. Vir: Cowart, Jack, Dominique Fourcade, National gallery of art (Washington, D.C.). 1986. *Henri Matisse: The Early Years in Nice, 1916–1930: [Exhibition Held in Washington, National Gallery of Art, 2 November 1986–29 March 1987]*.

Sl. 3: Pri Šumiju smo se srečevali v neskončnih razpravah, se znali veseliti drug drugega skozi vsa študentska leta. Foto: stara razglednica, osebni arhiv Zmaga Tančiča.

Sl. 4: Nova stavba na mestu nekdanjega Šumija nima potenciala, da bi postala nov pomenljiv kraj. Foto: Meta Kutin.

3

4

mudi. Investitorji želijo predvsem, da je ta proces učinkovit, ozko namenski, hiter, varčen z dobrinami, ljudmi in denarjem. Prostor zato hitro postane monofunkcionalen, služi ozkemu izbranemu krogu in slabše podpira vsakodnevno življenje drugih prebivalcev.

Danes v stroki velja, da je staranje doma (angl. *aging in place*) najboljši način bivanja v starosti, saj človek živi v znanem okolju in skupnosti, kjer so socialne vezi vzpostavljene in razmeroma trdne. V gentrifikacijskih procesih pa se soseska spremeni na tak način in v takem obsegu, da so starejši lahko izrinjeni iz javnih/poljavnih prostorov soseske in iz njenega socialnega življenja. Starejši se ne izselijo fizično, so pa izrinjeni na več načinov; dostopnost, dosegljivost, sprejemljivost prostorov in dobrin se v taki soseski občutno zmanjša.

Skozi vsa obdobja življenja se tke vez z bivanjskim prostorom. Temelji na prostorski angažiranosti in na občutku pripadnosti prostoru. V starosti angažiranost stopi nekoliko v ozadje, okrepi pa se občutek pripadnosti. Zato lahko starejši prebivalci ob spremenjeni podobi prostora občutijo, da jim prostor ne pripada več, in se iz njega izločijo.

Vse življenje nas oblikujeta fizično in družbeno okolje

Na pomenljivih krajih se dobro počutimo, tam nam je prijetno, čutimo, da jim pripadamo. Zato so pomenljivi kraji tisti, ki najbolj oblikujejo naš odnos do prostora, gentrifikacija pa navadno lomasti po teh krajih in nam tako ruši individualno in družbeno identiteto. Nova stavba na mestu nekdanjega Šumija nas tako v ničemer ne spominja na trgovino Josipine Šumi ali na tovarnarja Rada Hribarja, na »rumove štofelce« ali visoki C, na zgodbe, ki so se pletle za pultom bifeja Šumi. Zdaj nas tam pričakata hotel iz verige Occidental in trgovina Lidl ... Kje je tu plemenitenje prostora v plemenitem pomenu besede? Zakaj tako elitnega mestnega prostora ni moč nameniti zgradbam, ki so dostopne vsem, ki nadgrajujejo obstoječe, namesto da radirajo obstoječe in na istem mestu »sčarajo« nekaj povsem drugega? Zakaj se po več javnih natečajih za zgradbo na lokaciji, ki je bila tako močno zasidrana v zavednem in nezavednem Ljubljancanov, na koncu po naročilu zgradi generična stavba? Zakaj nova stavba nima vsebine in podobe, ki bi imeli potencial, da bi lokacija lahko postala nov pomenljiv kraj? Kraj, kjer lahko teče naše vsakdanje življenje, kjer potekajo rutinski procesi, kjer gojimo svoje navade. Kraj, kjer smo morda sami ali z družino (dom), pa tudi kraj, kjer se družimo, se učimo, ustvarjamo skupaj.

Beseda za konec

Koncept pomenljivih krajev se lahko navezuje na večfunkcionalne kulturne centre, knjižnice, lokalne skupine. Na pomenljivih krajih se gradijo socialne vezi, tam se aktivirajo skupnosti. Koncept pomenljivih krajev se navezuje na oba, grajeni in naravni fond, navezuje se na javni prostor – prostor, kjer se človek očloveči, trdi Hannah Arendt – oziroma prostore, kot so trgi, ulice, hodne poti, parki, gozdovi, prometna vozlišča, avtobusne postaje pa tudi nakupovalni centri, trgovine, knjižnice, knjigarne itd.

Vsi ti in drugi prostori so lahko pomenljivi za posameznika in skupnost ali za oba. To

so prostori, ki so v materialnem in socialnem smislu z gentrifikacijo nekomu odvzeti in predani drugim, bolj izobraženim, premožnejšim in zasebnim investitorjem. Od vedenja in občutljivosti prišlekov, od njihove družbene odgovornosti, od občutljivosti projektantov in drugih urejevalcev postora, od možnosti sodelovanja prebivalcev, od mestne politike in vizije mestnega razvoja so odvisni ti prostori in z njimi naša skupna prihodnost. Samo s prostorskimi rešitvami, ki bodo vključevalne za vse družbene skupine, lahko premagujemo razhajanja in predsodke v družbi.

O AVTORICAH

Arhitektka Meta Kutin je dobitnica več priznanj, za svoje projektantsko delo pa tudi za svoje inovativno andragoško delo na področju izobraževanja starejših. Prizadeva si za socialno-kulturni model staranja na področju arhitekture in urbanizma.

Dr. Dušana Findeisen je uvedla teorijo in prakso izobraževanja starejših že v času federativne Jugoslavije. Je soustanoviteljica Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje.

Literatura

- Kovačič, Ana, Meta Kutin, in Vida Vilhar Pobegajlo. 2014. *Z menoj po mojem mestu*. Ljubljana: Društvo za tretje življenjsko obdobje.
- Lefebvre, Henri. 1972. *Le Droit a La Ville: Suivi de Espace et Politique*. [Paris]: Anthropos.
- Lenne, Frédéric, in Paul Chemetov. 2019. *Paul Chemetov, Être Architecte: Sept Conversations*. Paris: Arléa.
- Norberg-Schulz, Christian. 1960. *Genius Loci : Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
- Relph, Edward, 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.